

намагались уникнути концептуального «розтягування», тобто відмовляються застосовувати концепт демократії до випадків, що засвідчують цілу сукупність атрибутів, які не відповідають їхньому визначенню демократії. Важливим наслідком реалізації цих цілей стало множення альтернативних форм концепту демократії, зокрема дивовижної кількості підтипів, як-от «авторитарна демократія», «неопатріомоніальна демократія», «військова демократія» і «протодемократія». Вивчення літератури дає змогу виявити понад 550 таких прикладів демократії «з прикметниками», тобто, виходить, підтипів демократії набагато більше, ніж проаналізованих країн», – іронічно зауважують щодо такої дослідницької ситуації Д. Кольєр і С. Левіцкі [5, с. 176].

Загалом у сучасній політичній науці існує два основні підходи щодо бажаних масштабів політичної участі. Прихильники розширення політичної участі вважають, що це надійний шлях легітимації політичної влади, усунення насильства у процесі розв'язання політичних проблем та засіб для введення у певні рамки конкурентної боротьби між різними політичними силами. А на думку прихильників демократичного елітаризму, надмірне розширення політичної участі, навпаки, становить загрозу демократичним інститутам. Вони вважають, що політичну участь варто звести до мінімуму, щоб зберегти інструменти прийняття рішень у руках тих, хто краще поінформований і може ефективніше підтримувати демократичні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Чабанна М. В. Громадянська участь у процесі прийняття політичних рішень на державному рівні як критерій демократичності політичного режиму / М. В. Чабанна // Наукові записки НАУКМА. – 2011. – Т. 121 : Політичні науки. – С. 25–29.
2. Основи демократії : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А. Ф. Колодій. Третє видання, оновлене і доповнене. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.
3. Основи політології / [Щедрова Г. П., Барановський Ф. В., Новакова О. В., Пашина Н. П. та ін.]: Навчальний посібник. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – 170 с.
4. Гутман Е. Устрій дорадчої демократії / Е. Гутман, Д. Томпсон // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 327–363.
5. Кольєр Д. Демократія «з прикметниками»: концептуальні оновлення у процесі порівняльних досліджень / Д. Кольєр, С. Левіцкі // Демократія : Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 176–207.

УДК: 327.7+327.8

Олійник Ю. Р.

ЗОВНІШНІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ НА ВНУТРІШНЬОСУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВИ З ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ

У статті розглянуто зовнішні стимули впливу на внутрішньосупільні трансформації з позиції теорії європеїзації. В основу роботи покладено дослідження праці М. А. Вахудової «Нерозділена Європа: демократія, важелі

впливу та інтеграція після комунізму». В роботі розглянуто ліберальні та неліберальні режими правління держав, а також активні та пасивні зовнішні важелі впливу Європейського Союзу. В контексті сучасних подій, що відбуваються в нашій державі, вважаємо дану тему актуальною, оскільки триває інтеграційний процес України. В дослідженні наведено приклади можливих варіантів розвитку інтеграції до ЄС, особливо в неліберальних державах, та показано, яким саме шляхом можна привести державу до демократизації, та яким чином в цьому може допомогти Європейський Союз.

Ключові слова: ЄС, теорія європеїзації, ліберальні та неліберальні держави, зовнішні стимули.

Олійник Ю. Р. Внешние рычаги влияния на внутриобщественные трансформации государства с позиции теории европеизации.

В данной статье рассмотрены внешние стимулы воздействия на внутриобщественные трансформации с позиции теории европеизации. В основу работы положено исследование труда М. А. Вахудовой «Неразделенная Европа: демократия, рычаги влияния и интеграция после коммунизма». В работе рассмотрены либеральные и нелиберальные режимы правления государств, а также активные и пассивные внешние рычаги влияния Европейского Союза. В контексте современных событий, происходящих в нашем государстве, считаем данную тему актуальной, поскольку в Украине идет интеграционный процесс. В исследовании приведены примеры возможных вариантов развития интеграции в ЕС, особенно в нелиберальных государствах, и показано, каким именно путем можно привести государство к демократизации, и каким образом в этом может помочь Европейский Союз.

Ключевые слова: ЕС, теория европеизации, либеральные и нелиберальные государства, внешние стимулы.

Oliynyk Y. R. External leverage on the domestic public transformation of the state from the position of the Europeanization theory.

This article describes the external incentive of influence within transformation society towards the position of theory of Europeanization. The idea is that at the present stage of European integration processes, a special attention should be given to the study of the influence of the United Europe, including external, because they help the States in which the foreign-policy priorities is an integration into the EU, to overcome the political imbalance in policy and to adapt to European standards. In this article a special attention is paid to the research of M. A. Vakhudova "Undivided Europe: the democracy, the leverage and the integration after communism", determining the position of the researcher regarding active and passive leverage of the European Union, an active combination with European integration of States, especially the countries of the post-Communist space. The liberal and illiberal regimes of the state regulating are considered. The researcher M. A. Vakhudova, in particular, took like an example a six Central European States (Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Bulgaria and Romania) and she compares post-Communist States in which a democratically elected government began to lay the foundations of liberal democracy and the implementation of comprehensive economic reforms immediately after the collapse of the Communist regime, with the states in which the fraction is monopolized by the authorities for their own political and economic gains. As a consequence, the main EU requirements for such states and stresses the "winnings" for these states and its governments from further

integration policy. In the context of current events that are taking place in our state, we consider this problem to be an actual, the integration process of Ukraine is still continuing. The research provides the examples of possible options for the development of integration in the EU, especially in the illiberal states, and shows how it can lead the state towards the democratization, and how the European Union can help.

Key words: EU, Europeanization theory, liberal and illiberal state, external stimulants.

Трансформація політичних систем колишніх комуністичних держав, у тому числі України, їх більш-менш успішний перехід до демократії передбачає сприйняття та інституціоналізацію ліберальних норм і консолідацію національних демократичних систем та внутрішньої політики. Водночас при аналізі таких процесів увага дослідників часто концентрується тільки на внутрішніх факторах, оминаючи зовнішньополітичні чинники, вплив яких також важливий для наслідків перехідного періоду. Важливим є дослідження посттоталітарної політичної культури еліти та громадян України, різниці бачень майбутнього держави між прихильниками демократії та диктатури, інституційної структури посткомуністичних систем та шляхів трансформаційних процесів у державі.

Для дослідження проблеми трансформації внутрішньополітичних чинників у контексті теорії європеїзації ми розглядали праці таких вчених, як М. О. Лендбел [3], Л. Л. Прокопенка [4], О. М. Рудіка [4], В. В. Баштанника [4], Ф. Шіммульфенніга та У. Зедельмаєра [5]. Суттєво вплинули на формування методологічних засад нашого дослідження праці М. А. Вахудової та, зокрема, її робота «Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму» [1].

У вітчизняній літературі існує численна кількість досліджень, що стосуються внутрішніх трансформацій політичної системи держави. Проте дуже часто поза увагою українських вчених залишається аналіз зовнішньополітичних впливів, і саме тому це актуалізує дану проблему та визначає мету нашої роботи – дослідити важелі впливу ЄС як зовнішніх чинників на внутрішньосупільні трансформації держав.

На сьогодні світова спільнота налічує понад 190 держав, відносини між якими є вкрай важливими для соціально-політичного життя окремих їх суспільств. Кожна держава вирізняється власним економічним, соціальним та духовним розвитком, бере участь у різних міжнародних та регіональних організаціях. Це зумовлює об'єктивну потребу стабільного їх внутрішньополітичного розвитку й удосконалення зовнішньополітичних взаємодій та форм здійснення зовнішньої політики.

Особливого значення при дослідженні впливу зовнішніх чинників на трансформаційні процеси політичних систем надаємо теорії європеїзації, у рамках якої існують різні позиції для пояснення впливу ЄС на внутрішньосупільні зміни. З одного боку, існує думка, що ЄС є «колоніальною силою», яка використовує свої великі можливості домагатися взаємних поступок на шкоду соціально-економічному і демократичному розвитку країн ЦСЄ. З іншого – вплив ЄС трактують як набагато плідніший, розглядаючи сприяння політичним і ринковим реформам з боку ЄС як цілком позитивний вплив і суттєву перевагу для держави [5, с. 7].

Європеїзацію дослідники трактують як процес, під час якого держави приймають правила ЄС. Ці правила (формальні та неформальні) стосуються широкого спектру питань і структур. Наприклад, правила регуляції та розподілу в конкретних галузях політики; функціонування політичного, адміністративного,

судового процесів; встановлення та визначення компетенцій державних і субдержавних організацій тощо. Аналізуючи рецепцію правил, дослідники зосереджуються на їх інституціоналізації на внутрішньому рівні: наприклад, перенесенні права ЄС у внутрішнє право, побудові внутрішніх інституцій відповідно до правил ЄС чи зміні внутрішніх політичних порядків згідно із стандартами ЄС [4].

Водночас рецепція правил може набувати різноманітних форм: формальної, поведінкової, комунікативної (дискурсивної). Формальна рецепція передбачає перенесення правил ЄС у державне право або ж впровадження формальних інституцій і процедур відповідно до правил ЄС. Поведінкова рецепція вимірюється мірою відповідності поведінки цим правилам. Дискурсивна рецепція засвідчує включення правила в позитивному ключі у дискурс між внутрішніми гравцями. Йдеться про те, що внутрішні гравці по-справжньому переконані у нормі, що приймається. З іншого боку, за цим можуть критись тільки «прості балачки», а внутрішні гравці можуть визнавати їх тільки на словах чи стратегічно використовувати в «риторичній дії». Всі ці форми рецепції правил можуть привести до інституціоналізації, тобто до демонстрації моделей пристосування внутрішніх правил та процедур, поведінки, дискурсу [5, с. 12–13].

Дослідники виділяють три моделі, що визначають різні механізми європеїзації та умови, за яких держави, що не є членами ЄС, приймають його правила: зовнішніх стимулів, соціального навчання, винесення уроків [5, с. 14].

Комплексне поєднання цих моделей, з наголосом на моделі зовнішніх стимулів, дає нам можливість розглядати процеси внутрішньосупільних змін політичної системи держави. Йдеться про те, що держави, які не належать до ЄС, прагнуть прийняти його правила більше, якщо вони розглядають спільноту держав, репрезентовану ЄС, як справжнє «джерело натхнення», чий цінності, норми та колективну ідентичність вони поділяють, чийого визнання прагнуть і куди бажують належати [5, с. 26]. Значення має й модель винесення уроків, що зосереджується на рецепції, ініційованій самою державою, аніж певними діями ЄС. У цьому випадку правила ЄС вважаються ефективними засобами для вирішення невідкладних внутрішніх потреб.

Втім, процес подальшої інтеграції держави до ЄС слід розглядати у контексті моделі зовнішніх стимулів, що охоплює зовнішні винагороди та санкції, які застосовує ЄС з міркувань витрат-вигод держави, що впроваджує правила. Цю модель дослідники ще називають «моделлю торгів», де гравці обмінюються інформацією, погрозами, обіцянками обстоюючи власні інтереси. Ті гравці, що володіють більшим і кращим обсягом інформації, спроможні маніпулювати результатами задля власного виграву, а ті, що менше зацікавлені в конкретній угоді, можуть більше погрожувати припиненням співпраці і, таким чином, схилити супротивника до поступок [5, с. 15].

У рамках моделі зовнішніх стимулів ЄС пропонує два види винагород для держав, що не є членами цієї організації: сприяння (технічна та фінансова допомога спочатку для переходу на ринкову економіку, а згодом на підтримку підготовки членства в ЄС) та інституційні зв'язки (від угод про торгівлю, співпрацю та асоціацію і до повного членства). Державам, які не досягли пропонованих стандартів, відмовляють у сприянні, асоціації чи членстві, вони опиняються «поза бортом» змагання за фінанси ЄС та втрачають шанс на вступ. ЄС постійно наголошує державам, що виконання умов, які приносять винагороди, є сферою їхньої відповідальності [5, с. 16].

Головними зовнішніми стимулами демократичного впливу ЄС є передусім створення інституційних зв'язків із ЄС, таких, як угоди про асоціацію. До того ж ЄС надає фінансову та технічну допомогу для підтримки основних політичних трансформацій. Ще одним стимулом є початок переговорів про вступ. Рішення про це сигналізує, що ЄС вважає основні вимоги демократизації забезпеченими. Навіть якщо Європейська Комісія далі стежитиме за ситуацією з демократією і правами людини та існує загроза, що переговори можуть бути припинені, демократична обумовленість стає другорядним пріоритетом [5, с. 252].

З іншого боку, вплив ЄС у контексті демократичної обумовленості залежить й від внутрішніх умов у державах-кандидатах. Як стверджують аналітики, нормативна сила Європейського Союзу, не підкріплена іншими формами впливу, не може сама по собі виступати головним інструментом здійснення стабілізації простору Східної Європи. У найкращому випадку вона здатна відігравати роль каталізатора бажаних перетворень, але для цього потрібні сприятливі внутрішні політичні умови [2].

Сьогодні вплив ЄС залишається досить обмеженим у цілій низці держав, в основному найнестабільніших і хистких демократіях. Відтак, у недемократичних державах стимули ЄС часто були неефективними. Це пояснюється в основному обов'язковими витратами, які уряд має виділяти в разі прийняття відповідних правил ЄС. Уряди, які боялися, що рецепція правил ЄС може підірвати їхню владу на національному рівні, не реагували на стимули з боку ЄС [5, с. 250].

У випадку України внутрішні імпульси до реформування є вкрай мінімальними, а здійснення переходу на європейські стандарти серед політичної еліти розглядається швидше як засіб набуття членства в ЄС, ніж як «органічна потреба» суспільства. Значення має й те, що проєвропейські інтереси громадськості недостатньо потужні для послідовного руху в напрямку впровадження норм і правил ЄС. Наразі, вважають дослідники, незважаючи на зростання усвідомлення необхідності проведення структурних реформ в урядових та суспільних колах під впливом світової економічної кризи, спрямованість, зміст та шляхи здійснення цих реформ не визначені. Це, з одного боку, відкриває можливість для більш масштабного залучення ЄС з метою спрямування даного процесу в бік нормативної конвергенції України з *acquis communautaire* ЄС, а з іншого, означає необхідність у збільшенні витрат на стабілізацію української економіки та інших сфер суспільного життя. Відтак процес європеїзації накладає серйозні обмеження на дії влади, до яких українська політична еліта не є готовою [2].

Мілада Анна Вахудова у статті «*Democratization in Postcommunist Europe: Illiberal Regimes and the Leverage of International Actors*» досліджує джерела політичних змін в раніше неліберальних режимах та внутрішні умови, які призвели до інституційних змін у посткомуністичних державах, доводить важливість впливу ЄС на внутрішні важелі політичних змін в неліберальних демократіях [6]. Зокрема, дослідниця на прикладі шести центрально-східноєвропейських держав (Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії та Румунії) порівнює посткомуністичні держави, у яких демократично обраний уряд почав закладати основи ліберальної демократії і реалізації комплексних економічних реформ відразу ж після краху комуністичного режиму, з державами, у яких фракції монополізували владу для їх власної політичної й економічної вигоди.

У своїй роботі «Нерозділена Європа» під неліберальними демократіями

М. Вахудова має на увазі політичну систему, в якій вибори все ж таки мають місце, проте після їх обрання правляча верхівка не поважає юридичних обмежень або політичних свобод своїх громадян. Вона порушує верховенство закону, поділ влади, кордон між державою і економікою; зловживає обмеженнями своїх повноважень і політичних свобод громадян. Відтак, коли ЄС почав застосовувати обумовленості до перед-переговорного процесу, він не мав великого успіху в зміні внутрішньої політики в неліберальних демократіях: уряд відвертався від переваг членства в ЄС для захисту своєї влади і можливостей. Саме тому дослідниця стверджує, що важелі ЄС не можуть працювати поодинокі, але тільки у взаємодії з зусиллями внутрішніх акторів [6].

Отже, М. А. Вахудова виділяє пасивні та активні важелі впливу ЄС. Під пасивними важелями дослідниця має на увазі привабливість безпосереднього членства в ЄС, а під активними – умови, що висуває ЄС у процесі приєднання держави до об'єднання. Це означає, що попри задекларовану зовнішню мету, а саме інтеграцію в ЄС, держава повинна вести і відповідну внутрішню політику. Адже після подання заявки на вступ до Європейського Союзу внутрішньополітичне життя всіх держав-кандидатів потрапляє під пильний нагляд чиновників і установ ЄС, а відтак ЄС починає використовувати активні важелі впливу. В даному випадку М. Вахудова зазначає, що приєднання до ЄС – це незвичайний зовнішньополітичний вектор, оскільки досягнення цього потребує докорінних змін у внутрішній політиці. Але поки працюють тільки пасивні важелі впливу, уряди держав можуть гнатися за «обомо зайцями»: і клопотатися про членство в ЄС, і нічого не змінювати у внутрішній політиці (держав з такою політикою вчена відносить до неліберальних). Вони старанно вдають, що наполегливо працюють над вступом до ЄС, оскільки схвалення з боку західних держав зміцнює внутрішню довіру до них як реформаторів, а позики та торговельні угоди забезпечують необхідні економічні ресурси (можемо зауважити, що в контексті розвитку асоціативних відносин нашої держави та ЄС, а саме провадження внутрішньої політики правлячою елітою держави, нашу державу можна також віднести до неліберальних, оскільки простежується доволі схожа ситуація, яку наводить М. А. Вахудова у своїх дослідженнях).

Що ж до активних важелів ЄС, то вони спираються на два головні чинники, а саме: характеристики передвступного процесу (асиметрична взаємозалежність, змушування та меритократія) та вимоги членства в ЄС (копєнгагенські політичні та економічні критерії та доробок спільноти).

Під асиметричною взаємозалежністю дослідниця має на увазі те, що якщо Євросоюз майже не залежить від політичних та економічних зв'язків із будь-якими із кандидатів, то подальше процвітання самих держав-кандидатів прямо залежить від інтеграції в ЄС. І тим самим виправдовується твердження щодо «гонки» за членство в Європейському Союзі, тобто або держава виконує всі вимоги об'єднання та потрапляє у список потенційних кандидатів, або ж вона втрачає можливість на подальший розвиток в числі «обраних». Асиметрична взаємозалежність іде в парі зі змушуванням виконати вступні вимоги ЄС. Якщо держави прагнули інтегруватися до Європейського Союзу, то відповідно вони відкривали доступ до своїх внутрішньополітичних процесів для їх обстеження і оцінки з боку представників ЄС. Такі кроки роблять усвідомлюючи, що колосальні вимоги ЄС не можна змінити і що дотримання цих вимог буде підтримане засобами змушування. Тобто або держава хоче стати членом ЄС і виконує всі зобов'язання, або ж тоді не варто подавати і самої заявки на членство [1, с. 85].

Якщо асиметрична взаємозалежність і змушування наділені реалістичною загрозою недопущення до інтеграції до ЄС, то меритократія наділена реалістичною перспективою членства, проте тільки при виконанні певних вимог, що будуть перелічені далі по тексту. До всіх кандидатів висуваються однакові вимоги, а система оцінювання їхньої готовності здебільшого спирається на їхні заслуги, тобто місце апліканта в черзі на вступ відповідає його успіхам на шляху до виконання вимог ЄС. Проте, якщо якась держава втрачає позитивну думку Європейського Союзу щодо себе, вона втрачає її не назавжди і попри певні порушення демократичних стандартів і навіть прав людини вона може реабілітувати себе, запровадивши на чолі з майбутнім урядом в державі необхідні реформи.

Тепер ми можемо розглянути формальні вимоги до вступу в ЄС, що є необхідною умовою дії активних важелів ЄС. Ці вимоги складаються з копенгагенських політичних критеріїв, копенгагенських економічних критеріїв та *acquis communautaire* (добробок спільноти). Копенгагенські економічні та політичні критерії, що були оприлюднені в 1993 р., є дуже загальні. Однак пріоритети ЄС в подальшому, при наступних консультаціях, докладно та чітко роз'яснюються кожному окремому кандидату загальною.

Проте, якщо говорити про добробок спільноти, що складається з 80 тис. сторінок, то він є дуже конкретний і обов'язковий до виконання всіма державами-кандидатами. В ньому впорядковані усі закони, норми і правила ЄС, а основним і найбільш вагомим є положення, що вимагає від держави розв'язати суперечки і налагодити добрі відносини зі своїми сусідами. Даний документ також означає, що держави-кандидати зобов'язуються прийняти добробок спільноти у всіх аспектах зовнішніх відносин ЄС, зокрема щодо переговорів ЄС із іншими державами-кандидатами, а також політики співтовариства у галузі зовнішньої політики та політики безпеки [1, с. 113].

Отже, як можна побачити з вищесказаного, різні стадії, які проходить держава-кандидат на шляху до вступу, дають можливість ЄС володіти спектром інструментів для реалізації як активних, так і пасивних важелів впливу. Ці інструменти використовуються, по-перше, для того, аби не допустити до наступної стадії процесу тих кандидатів, які не впроваджують обов'язкових реформ, а по-друге, вони дають змогу винагороджувати ті держави, що впроваджують такі реформи та приймають закони ЄС.

Проте виникає наступне питання щодо вирішення проблеми, якщо у неліберальних державах правитель та правляча еліта уникають зобов'язань перед ЄС та ставлять під загрозу подальшу інтеграцію держави. Міжнародна організація ніяким чином не може ні «спокусити», ні змусити неліберальних правителів змінити свої внутрішньополітичні стратегії, допоки ті утримують владу у своїх руках. Але в державі є суспільство, що постає альтернативним каналом здійснення впливу міжнародною спільнотою на внутрішньополітичне життя. За допомогою цієї «ланки» держави міжнародна організація може обмежити свободу дій неліберального уряду в політичній системі, що прямує до демократизації. Іде мова про те, що міжнародна організація може зробити політичну систему більш конкурентною, впроваджуючи інформаційну обізнаність та в подальшому розбудову інституцій, що будуть оминати сам уряд та співпрацюватимуть з іншими внутрідержавними гравцями. Міжнародна організація може поширювати інформацію про кращі стратегії реформування і в той самий час критикувати стратегії неліберальних правителів і, в такий спосіб, розхитувати довіру виборців

до них. Таким чином, вона здатна поліпшити інституційне середовище, змінюючи опозиційні групи суспільства. Обов'язковим варіантом є різноманітна підтримка цих груп, що проявляється у стимулюванні їх та наданні їм інформації щодо альтернативних політичних та економічних стратегій для подальших внутрішньосупільних трансформацій у державі. Впливаючи на інституційне середовище, важелі ЄС допомагають створити згуртовану та помірковану опозицію, а також відкриту плюралістичну політичну арену, що з часом приводить до вільних та чесних виборів, що допомагають покласти край неліберальному правлінню [1, с. 121].

Підсумовуючи вищесказане, можемо прослідкувати безпосередній зв'язок між характеристикою неліберальних держав і внутрішньою ситуацією в них та внутрішньополітичною ситуацією в нашій державі. Попри велику кількість інформації щодо інтеграційних прагнень нашої держави та численні обіцянки правлячої еліти щодо підписання угоди «Про асоціацію» в листопаді 2013 року, цей крок все ще не виконаний. На нашу думку, Україні час зробити переосмислення своїх суперечливих досягнень протягом останнього періоду і знайти кращий шлях для підвищення власного конкурентного потенціалу і здатності бути повноцінним суб'єктом на арені міжнародних відносин. Адже основою успішних євроінтеграційних зусиль може стати не квапливість, не прагнення до формального результату, а саме виваженість та врахування всієї сукупності реальних обставин і тенденцій. Зрештою, саме така політика відповідає справжнім європейським традиціям.

Перспективи цього дослідження полягають у тому, що аналіз та врахування інтеграційних процесів на теренах Європи, а також вплив європейських важелів на внутрішню політику держав можна і сьогодні використовувати науковцями у розробленні подальшого курсу міжнародної політики нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вахудова М. А. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / М. А. Вахудова ; Пер. з англ. Т. Цимбала. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 379 с.
2. Відносини Україна – ЄС: в умовах сучасних викликів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/letzte-Fassung.pdf>
3. Лендвел М. О. Вплив процесів європеїзації на вдосконалення стандартів і практики управління у регіоні Центральної Європи [Електронний ресурс] / М. О. Лендвел. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sp/2012_1/037-042.pdf
4. Процес європеїзації та його особливості в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи: наук. розробка / авт. кол.: Л. Л. Прокопенко, О. М. Рудік, В. В. Баштанник та ін. – К. : НАДУ, 2010. – 36 с.
5. Шіммельфенніг Ф. Європеїзація Центральної та Східної Європи: Наук. вид. / Франк Шіммельфенніг, Ульріх Зедельмаєр. – К. : Юніверс, 2010. – 288 с. (Філософська думка).
6. Vachudova M. A. Democratization in Postcommunist Europe: Illiberal Regimes and the Leverage of International Actors [Електронний ресурс] / Milada Anna Vachudova. – Режим доступу : http://cdrrl.stanford.edu/publications/democratization_in_postcommunist_europe_illiberal_regimes_and_the_leverage_of_international_actors